

Hur ser elevers preferenser ut inför val av gymnasieskola?

Mikael Thelin

Hur ser elevers preferenser ut inför val av gymnasieskola?^a

av

Mikael Thelin^b

2023-02-07

Sammanfattning

En av de största politiska reformerna inom den offentligt finansierade sektorn har varit skapandet av en skolmarknad som kännetecknas av valfrihet och konkurrens. Reformerna var bland annat tänkta att bidra till en utbildnings- och kunskapsutveckling eftersom det antogs att elever – om de gavs möjlighet – skulle välja skola utifrån preferenser för utbildnings- och kunskapsrelaterade faktorer. Trots att antagandet om elevernas preferenser är en central premiss för reformernas utfall, saknas kunskap om huruvida antagandet stämmer. Syftet med denna studie är att undersöka elevers preferenser för skolspecifika faktorer inför gymnasievalet. Datainsamlingen bygger på en experimentell metod för att undersöka en individs preferenser för enskilda faktorer som tillsammans utgör en produkt (i det här fallet en skola). Analysen visar att blivande gymnasieelever, förutom att lägga vikt vid utbildnings- och kunskapsrelaterade faktorer, lägger vikt vid faktorer som är utbildningsmässigt irrelevanta. Analysen visar även att det finns ett samband mellan elevernas preferenser och deras individegenskaper. Exempelvis uppvisar elever med låga betyg (i jämförelse med elever med höga betyg) starkare preferenser för faktorer som egentligen är utbildningsmässigt ovidkommande, såsom att få en Ipad, avstånd till skolan eller att få gå tillsammans med kompisar.

^a Rapporten är en sammanfattning av Thelin (2019).

^b mikael.thelin@hh.se, Högskolan i Halmstad. Akademin för lärande, humaniora och samhälle (LHS).

Innehållsförteckning

1	Inledning.....	3
2	Hur mäts preferenser?.....	5
3	Metod.....	7
3.1	Data.....	13
4	Resultat.....	17
5	Diskussion och slutsatser.....	23
	Referenser.....	25

1 Inledning

En av de största politiska reformerna inom den offentligt finansierade sektorn har varit omställningen till en skolmarknad som kännetecknas av valfrihet och konkurrens. Processen som leder fram till nuvarande utformning av dagens konkurrensutsatta skolmarknad är komplex och mångfacetterad. Det är därför vanskligt att peka på enskilda skeenden som ensamt ligger bakom förändringarna, men förutom att det tidigt framfördes ideologiska aspekter (t.ex. att valfrihet är en medborgerlig rättighet) kan många av reformerna spåras till nyliberala tankar om att konkurrens och en självreglerad marknad fungerar bättre än en monopolistisk (se t.ex. Chubb & Moe, 1990; Friedman, 1955; 1997; 2002; Friedman & Friedman, 1980; Hoxby, 2000). I slutet av 1980-talet ansågs det uniforma skolmonopolet präglas av låg ekonomisk effektivitet och otillfredsställande kunskapsutveckling. I ett antal propositioner i början av 1990-talet (se t.ex. prop. 1991/92:95; prop. 1992/93:230) framhölls att en ökad konkurrens och större valfrihet att välja skola skulle medföra pedagogisk förnyelse, förbättrad ekonomisk effektivitet och en allmän utbildnings- och kunskapsutveckling.

Det bärande villkoret för att valfrihetsreformerna ska generera en utbildnings- och kunskapsutveckling är att eleverna gör skolval utifrån utbildnings- och kunskapsmässiga kriterier. Eftersom det huvudsakliga syftet med att gå i skolan är att utveckla kunskaper och förmågor antogs att elever – om de gavs möjlighet – skulle agera rationellt och välja skola baserat på deras förmåga att bedriva god och kvalitativ undervisning. Efter hand öppnades därför skolmarknaden upp så att fler skolor kunde etablera sig samtidigt som valfriheten för eleverna succesivt ökade. Utifrån fullgod information om utbudet, och genom att kalkylera för- och nackdelar med olika alternativ, var tanken att elevernas rationella val skulle komma att belöna god utbildningskvalitet (se t.ex. Björklund m.fl., 2005; Rothstein & Blomqvist, 2008; Lundbäck, 2000). Reformerna skulle därmed bidra till ett ökat kunskapsfokus bland skolorna, eftersom de skolor som inte var tillräckligt bra på att utveckla elevernas kunskaper skulle få färre sökande. Att eleverna verkligen gör skolval utifrån preferenser för utbildnings- och kunskapskvalitativa faktorer är egentligen den centrala premissen i ett valfrihets- och konkurrensutsatt utbildningssystem (se t.ex. Ariely, m.fl., 2006; Bradbury, m.fl., 2013; Nicholson, 2016). Skolval utifrån andra preferenser skapar utrymme för skolor att vara attraktiva trots att de har utbildningskvalitativa brister och därmed riskerar vissa elever att få en sämre utbildning och sämre framtida möjligheter. Trots att resultaten av reformen till stor del är avhängigt antagandet om att

eleverna kommer göra rationella val utifrån skolornas utbildningskvalitet, saknas det empiriska studier om elevernas preferenser.

Den rådande skolvalsforskningen har främst belyst olika effekter av valfrihets- och konkurrensreformerna inom skolmarknaden (se Thelin, 2019). Denna forskning har inte explicit fokuserat på elevernas preferenser, vilket innebär att resultaten från dessa studier är svåra att använda som analysunderlag. Vidare har denna forskning till övervägande del utförts i eller omkring storstäder, inriktat sig mot föräldrars/elevs val av grundskola samt baserats på enkäter eller intervjuer med föräldrar/elever som redan gjort sina val (alternativt baserats på observerade val). För att undersöka elevernas preferenser ur ett mer nationellt perspektiv, bygger denna rapport på en studie med 1 440 elever i årskurs nio som ännu inte gjort sina gymnasieval och som bor i olika kommuntyper på skilda platser i Sverige. Eleverna i studien genomförde en conjointundersökning. Conjoint är en undersökningsmetod som lämpar sig när man vill undersöka vilka preferenser människor har för enskilda faktorer som tillsammans utgör en produkt (i det här fallet en skola).

Resultaten visar att blivande gymnasieelever lägger vikt vid utbildningsrelaterade faktorer, men även vid faktorer som inte kan kopplas till skolornas kvalitet. Dessutom visar resultaten att det finns ett signifikant samband mellan hur eleverna värderar olika faktorer och deras individegenskaper. Exempelvis uppvisar elever med låga betyg – i jämförelse med elever med höga betyg – starkare preferenser för faktorer som egentligen är utbildningsmässigt irrelevanta, såsom att få en Ipad, avstånd till skolan eller att få gå tillsammans med kompisar. Vidare visar resultaten att det finns ett signifikant samband mellan elevernas preferenser och var de bor. Exempelvis uppvisar elever som bor i, eller i närheten av, en storstad starkare preferenser för faktorer som skolans kunskapsrykte och avstånd till skolan, i jämförelse med elever som bor i andra kommuntyper.

Rapporten är en sammanfattning av Thelin (2019) och är disponerad enligt följande: Först presenteras hur preferenser kan mätas. I avsnittet därefter motiveras och beskrivs undersökningens design samt det datamaterial som använts. I det påföljande avsnittet presenteras resultaten och som avslutning diskuteras några sammanfattande slutsatser av studien.

2 Hur mäts preferenser?

Valfrihet och konkurrens inom skolmarknaden är bland annat tänkt att driva en utbildnings- och kunskapskvalitativ utveckling. För att så ska ske är det helt avgörande att eleverna, utifrån utbildnings- och kunskapsrelaterade preferenser¹, gör rationella skolval. Det innebär att elevernas värderingar av vad som är attraktiva skolor måste baseras på utbildnings- och kunskapskvalitativa faktorer. I annat fall finns en risk för att skolorna – i strävan efter att bli sedda som attraktiva – försöker tillfredsställa elevers preferenser även om dessa inte ligger i samhällets intresse.

Antagandena om valfrihetens och konkurrensens utvecklingspotential utgår från den rationella valteorin (rational choice theory). Den rationella valteorin är en universell normativ teori (Wolpert, 1964) som bygger på ett antal antaganden om mänskliga preferenser, mänsklig rationalitet och mänskliga valbeteenden (se t.ex. Loomes & Sugden, 1982; Tversky & Kahneman, 1986). Teorin utgår från att människan har preferenser för – och gör rationella val – utifrån vad som förväntas ge störst nytta/vinst i framtiden. För att kunna göra rationella val antar teorin även att människan inför en valsituation informerar sig om skilda alternativ samt att hon har en förmåga att avgöra vad som kvalitativt är det bästa alternativet (se t.ex. Bettman, m.fl., 1998; Eriksson, 2011; Hindmoor, 2006; Loomes & Sugden, 1982; Simon, m.fl., 2004; Tversky, m.fl., 1988; Tversky & Kahneman, 1986).

Då det främsta syftet med att gå i skolan är att utveckla kunskaper och förmågor antogs således att skolorna skulle utveckla sitt fokus på kunskap. Detta eftersom eleverna utifrån sina preferenser skulle välja skola baserat på deras förmåga att bedriva kunskapsinriktad utbildning. Politiskt kom antagandet om elevernas preferenser och den rationella valteorin att få stor spridning och i det närmaste utgöra ”det ekonomiska förhållningssättet till politiken” (Erikson, 2011:3). Därmed kom antagandena till stor del att ligga till grund för både policyutformning och till argumentationen om att reformer inom skolan ska bygga på ökad valfrihet och konkurrens.

Trots betydelsen av antagandets riktighet, saknas det empiriska belegg för att elever skulle göra rationella val utifrån utbildnings- och kunskapsrelaterade preferenser. Inom den skolvalsforskning som har försökt belysa elevernas valhandlingar har t.ex. den rationella valteorin varken prövats eller använts som teoretisk förklaringsmodell i någon större utsträckning. Oavsett om studierna baserats på

¹ Det förekommer en viss vetenskaplig definitionsdiskussion av begreppet preferenser, men generellt ska begreppet preferenser förstås som det en individ föredrar i en viss situation eller hos en specifik produkt (se Thelin, 2019, för en djupare diskussion kring begreppet preferenser).

observerade val (d.v.s. vilken skola en elev faktiskt valt) eller på föräldrarnas och/eller elevernas artikuleraade orsaksförklaringar till gjorda val (dvs. hur de motiverar sitt val), har istället förklaringsmodellerna i princip uteslutande hämtats från sociologiska teorier. Med hjälp av teorier från t.ex. Bourdieu, Bernstein och Habermas har skolvalsforskningen försökt förklara hur elevers etniska och/eller socioekonomiska bakgrund styr deras val av skola (se t.ex. Ambrose, 2016; Forsberg, 2015; Kallstenius, 2010; Kessel, 2018; Malmberg, m.fl., 2014; Trumberg, 2011).

Det saknas även studier som uttalat fokuserat på elevernas preferenser (se t.ex. Burgess, m.fl., 2015). Det finns två huvudsakliga tillvägagångssätt för att vetenskapligt undersöka en individs preferenser. Det ena tillvägagångssättet bygger på att man avslöjar vad en individ värderar genom att studera deras faktiska val (revealed preferences). Det andra tillvägagångssättet bygger på att en individ får uttrycka vad han eller hon värderar (stated preferences). De som varit skeptiska till undersökningar där människor får uttrycka sina preferenser menar att det emellanåt finnas en skillnad mellan vad man säger och vad man gör. Dessa skeptiker menar därför att det är genom att studera faktiska val som en individs preferenser avslöjas. Företrädare för detta tillvägagångssätt ser uttryckta preferenser mer som en mental attityd (se t.ex. Hausman, 2011) och föredrar induktiva ansatser där insamlad data bygger på observerade val (se t.ex. Louviere, m.fl., 2000). Tanken att det går att avslöja en individs preferenser genom att i efterhand analysera vilka faktorer som förklarar det observerade valet utvecklades under 1940-talet (se t.ex. Samuelson, 1938; 1948) och har sedan dess använts av betendeinriktade forskare (Hindmoor, 2006).

De som ställt sig kritiska till att det i efterhand går att ”avslöja” en individs preferenser genom att studera deras faktiska val menar att många valsituationer består av inga, eller väldigt få, valalternativ. Det är med andra ord inte nödvändigtvis individens preferenser som avslöjas, utan bara vilket val individen gjorde i en specifik situation (se t.ex. Louviere, m.fl., 2000; Tversky m.fl., 1988). Om valet ska återspegla vad en individ föredrar – och därmed hennes preferenser – måste det finnas en reell valsituation utan begränsningar och fullgod information om andra valbara alternativ. Därför menar kritikerna att studier som använder observerade val för att undersöka preferenser tenderar att bli självbevisande eftersom alla val per automatik är ett resultat av vad individen föredrar (se t.ex. Eriksson, 2011; Tversky, m.fl., 1990).

Att söka till gymnasiet är i teorin valfritt. Möjligheten att finna ett arbete utan utbildning är dock starkt begränsad och ca 99 procent av varje årskull påbörjar idag en gymnasial utbildning. Eftersom eleverna i princip inte har någon möjlighet att avstå från att välja även om ingen skola skulle möta deras preferenser

innebär det att gymnasieskolan befinner sig på en ”kvasimarknad” snarare än på en ”riktig” marknad (se t.ex. Blomqvist, 2004; Dovemark & Lundström, 2017; Lund, 2006; Lundahl, 2002). Vidare är elevernas faktiska val avhängigt i vilken omfattning valmöjligheterna har begränsats av deras betyg, men även av rumsliga begränsningar eftersom skilda skolmarknader har varierade valmöjligheter. Risken med att utgå från observerade skolval för att studera elevers preferenser är således att valet enbart återspeglar vilket val eleven gjorde utifrån tillgängliga alternativ och inte vilka preferenser eleven hade. Den empiriska modellen i denna studie utgår därför från en metod där eleverna fick uttrycka sina preferenser.

3 Empirisk metod och data

3.1 Metod

Val till gymnasiet innebär att eleverna måste avväga och förhålla sig till många olika enskilda och skolspecifika faktorer utifrån den helhet som faktorerna skapar tillsammans. Det var således nödvändigt att finna en metod som kunde belysa elevernas preferenser för enskilda faktorer när faktorerna står i relation till varandra. Det var även nödvändigt att finna en metod där elevernas uttryckta preferenser inte främst var en efterhandskonstruktion för att försvara redan gjorda val (se Festinger, 1957), eller som enbart återspeglade elevernas värderingar av tillgängliga skolor i närområdet.

Det finns ett antal metoder (så kallade stated choice methods, se Louviere m.fl., 2000) med experimentell design där respondenterna får uttrycka sina preferenser för hypotetiska produkter (istället för tillgängliga alternativ) och därigenom visa vad de teoretiskt faktiskt föredrar. Metoderna bygger på att respondenterna värderar eller väljer en produkt som om de stod inför en verklig valsituation och därefter beräknas ett värde för varje enskild faktor som utgör själva produkten. Värdet som ges till de skilda faktorerna är med andra ord ett sätt att teoretiskt beskriva preferenser (Varian, 2006). En experimentellt designad metod som passade studiens syfte kallas för conjoint. Ordet conjoint kommer från engelskans to conjoin med meningen joined together (dvs. sammanfogade, tillsammans, se Orme, 2010). Kärnan i en conjointundersökning är att välja ut de mest centrala faktorerna som är karaktäristiska för en produkt. Anledningen till att det är viktigt att begränsa till de mest centrala faktorerna är att det visat sig att reliabiliteten sjunker i undersökningen om respondenterna upplever faktorerna vara av bikaaktär eller om de blir för många. Fyra till sex faktorer har i

forskningssammanhang framställts som ett rimligt antal (se t.ex. Louviere, 1988; Orme, 2010).

För att få en uppfattning om vilka skolrelaterade faktorer eleverna ansåg vara viktiga vid val av skola genomfördes dels en forskningsöversikt, dels fokusgruppsintervjuer. Det finns brist på vetenskapliga studier som uttalat och experimentellt undersökt elevernas preferenser,² men på nationell nivå har exempelvis Skolverket (2012) sammanställt enskilda faktorerers betydelse och på internationell nivå har OECD (2010) gjort detsamma. Fokusgruppsintervjuerna hölls med 39 elever som redan hade gjort sina gymnasieval och som fick återge sina uppfattningar om vilka faktorer som hade varit av betydelse när de sökte till gymnasiet. Utifrån resultaten från forskningsöversikten och fokusgruppsintervjuerna valdes sex centrala skolrelaterade faktorer ut. Övriga faktorer (som t.ex. ”Atmosfär”, ”Storlek på skolan”, ”Trevliga lokaler”) – som återfinns i tidigare forskning eller som framfördes av fokusgrupperna – har inte lyfts fram som lika betydelsefulla och valdes således bort för att begränsa antalet faktorer. De olika faktorerna som ingår i undersökningen återfinns i Tabell 1.

² Skolval – med dess möjligheter och konsekvenser – är ett studieområde som intresserat många forskare såväl nationellt som internationellt. Forskningsfältet har således blivit interdisciplinärt och har kommit att bedrivas med olika fokusområden samt med skilda teoretiska och metodologiska ansatser. Spännvidden och variationen skapar emellertid ett problem som innebär att det inte med enkelhet går att avgöra vad som direkt handlar om elevernas preferenser (se Thelin, 2019, angående ovanstående problematik). Internationellt finns det dock en del studier som experimentellt undersökt föräldrarnas preferenser vid skolval (se t.ex. Ainsworth m.fl., 2020; Billingham & Hunt, 2016; Haderlein, 2022; Houston & Henig, 2019; Thieme & Triviño, 2013) och studier som undersökt studenters preferenser vid universitetsval (se t.ex. Hooley & Lynch, 1981; Soutar & Turner, 2002).

Tabell 1 Studiens sex centrala faktorer och dess nivåer

Faktorer	Nivåer
A) Avstånd	1. Tar 1-30 minuter till skolan2. Tar mellan 31-60 minuter till skolan3. Tar mer än 60 minuter till skolan
B) Skolans kunskapsrykte	1. Skolan har bra kunskapsrykte2. Skolan har varken bra eller dåligt kunskapsrykte3. Skolan har dåligt kunskapsrykte
C) Vänner	1. Några av dina närmaste vänner ska gå på skolan2. Ingen av dina närmaste vänner ska gå på skolan
D) Lokalisering	1. Skolan ligger centralt i en större stad2. Skolan ligger utanför centrum/i ett mindre samhälle
E) Program	1. Skolan har det program du helst vill gå2. Skolan har program du kan tänka dig i andra hand3. Skolan har inte program du hade tänkt dig
F) Ipad/Dator	1. Eleverna får en egen Ipad/Dator av skolan2. Eleverna får inte en egen Ipad/Dator av skolan

För att experimentellt kunna manipulera varje enskild faktor tilldelades dessa två eller tre olika nivåer (se Tabell 1). Därefter designades undersökningen experimentellt genom att skapa 22 hypotetiska skolor. De hypotetiska skolornas enskilda faktorer visades samtidigt och medverkande elever fick värdera varje skola som en helhet. Varje hypotetisk skola kom således att konstrueras av de enskilda skolspecifika faktorerna och där faktorerna varierades genom att nivåerna manipulerades (se Figur 1 för exempel på hypotetiska skolor). Genom att undersöka hur manipuleringen påverkar elevernas värdering kan elevernas preferenser för varje enskild faktor beräknas och analyseras.

Figur 1 Exempel på två hypotetiska skolor som ingick i studien (skola nummer 6 och 16). Vid jämförelse mellan dessa skolor är det nivåerna på faktorerna Avstånd, Kunskapsrykte, Lokalisering och Ipad/Dator som manipulerats för att skilja skolorna åt.

SKOLA 6

AVSTÅND	SKOLANS KUNSKAPSRYKTE	VÄNNER
TAR MER ÄN 60 MINUTER TILL SKOLAN	SKOLAN HAR DÅLIGT KUNSKAPSRYKTE	NÅGRA AV DINA NÄRMASTE VÄNNER SKA GÅ PÅ SKOLAN
LOKALISERING	PROGRAM	IPAD/DATOR
SKOLAN LIGGER UTANFÖR CENTRUM/I ETT MINDRE SAMHÄLLE	SKOLAN HAR DET PROGRAM DU HELST VILL GÅ	ELEVERNA FÅR INTE EN EGEN IPAD/DATOR AV SKOLAN

SKOLA 16

AVSTÅND	SKOLANS KUNSKAPSRYKTE	VÄNNER
TAR 1-30 MINUTER TILL SKOLAN	SKOLAN HAR BRA KUNSKAPSRYKTE	NÅGRA AV DINA NÄRMASTE VÄNNER SKA GÅ PÅ SKOLAN
LOKALISERING	PROGRAM	IPAD/DATOR
SKOLAN LIGGER CENTRALT I EN STÖRRE STAD	SKOLAN HAR DET PROGRAM DU HELST VILL GÅ	ELEVERNA FÅR EN EGEN IPAD/DATOR AV SKOLAN

Conjoint som metod har kommit att delas upp i två huvudkategorier, där den ena kategorin består av metoder där respondenterna ska värdera och den andra av metoder där respondenten ska välja (Louviere, 1988). De valbaserade metoderna inkluderar oftast alternativet ”väljer ingen” för att återspegla förhållandet på en riktig marknad. Eftersom valet till gymnasiet idag i princip inte innehåller detta alternativ, valdes en värderingsbaserad metod. De värderingsbaserade metoderna kan vidare delas in i metoder där respondenterna får värdera (betygsätta) skilda produkter och metoder där respondenten får ranka olika produkter sinse-

mellan. Då studien inte riktar sig mot att belysa elevernas preferenser för befintliga alternativ valdes en värderingsbaserad metod där eleverna fick värdera varje hypotetisk skola på en skala från 1-10. Genom att undersöka hur manipuleringen av faktorerna påverkade elevernas värdering kunde elevernas preferenser för varje enskild faktor analyseras.

Eftersom metoden inte tidigare använts inom skolvalsforskningen genomfördes en förstudie för att kunna få ett kvantitativt dataunderlag som möjliggjorde statistiska analyser och som kunde belysa undersöknings- och analysmetodernas funktionalitet. För att säkerställa ett representativt urval och på så vis öka förstudiens generaliserbarhet, valdes en undersökningsort som låg nära riksgenomsnittet utifrån aspekter som exempelvis tätortsgrad, eftergymnasial utbildning och folkökning. Valet föll på den kommuntyp som utifrån Sveriges Regioner och Landsting (SKL) indelning tillhör gruppen *Större städer* (SKL, 2011). Halmstad kommun som ingår i denna grupp visade intresse av att medverka och förstudien kom att utföras med 587 elever i årskurs 9 (samtliga i Halmstad kommun) som ännu inte hade gjort sina gymnasieval. Utifrån förstudien skapades således en möjlighet att – innan själva huvudstudien – kalibrera tillvägagångssätt (t.ex. genomförandet av själva experimentet), metodens design (t.ex. val av faktorer och nivåer på faktorerna) samt val av analysmetod. Resultaten från förstudien (se Thelin, 2019) visade emellertid att val av tillvägagångssätt, design och analys genererade god validitet och att endast mindre revideringar av design och analys var nödvändiga. En faktor i förstudien som eleverna inte gav någon större betydelse och som inte påvisade några signifikanta samband var ”Tillgänglighet”³. Samtidigt hade det fötts en fundering på om det fanns något samband mellan skilda elevers värderingar och skolor som kommer med erbjudanden som egentligen har ett svagt utbildningsvärde (se Vlachos, 2012). Beslut togs därför att i designen byta ut faktorn tillgänglighet mot faktorn att bli erbjuden en dator/Ipod. En annan mindre revidering av designen som genomfördes efter förstudien var att göra nivåerna på faktorn ”Avstånd” mindre kontextberoende. Det var nödvändigt att finna skillnader mellan faktorernas olika nivåer som medverkande elever, oavsett kommuntillhörighet, upplevde som rimliga. För små skillnader – eller orimligt stora skillnader – mellan de olika nivåerna, skulle riskera att eleverna negligerade eller övervärderade faktorn. Valet av antal nivåer, och skillnader mellan nivåerna, kom således att baseras på en avvägning om rimlighet. Nivåerna på faktorn ”Avstånd” bestämdes därför till 1-30, 31-60 och mer än 60 min (se Tabell 1). Avslutningsvis pekade förstudien på att det fanns preferens-

³ *Tillgänglighet* syftar i denna studie på hur omständlig pendlingen mellan hemmet och skolan är. Oavsett avstånd kan skolans geografiska läge i förhållande till hemmet innebära antingen att eleven kan transportera sig direkt till skolan eller att eleven behöver byta transportmedel för att ta sig dit.

skillnader som gick att härleda till om eleverna bodde centralt eller perifert/ruralt snarare än till vilket SAMS-område de bodde i. I analysen i huvudstudien plockades därför SAMS-områdena bort.

I huvudstudien, som genomfördes år 2015, samlades data in genom personliga platsbesök⁴ där de hypotetiska skolorna presenterades för eleverna och där eleverna fick värdera skolorna utifrån sina preferenser. Motivet till detta förfarande var bl.a. att eleverna var relativt unga, många respondenter kunde medverka samtidigt och det fanns en hög grad av kontroll av experimentet. Det finns alltid en risk för att personer som medverkar i ett experiment (och, som i detta fall, värderar hypotetiska skolor) inte tar sin medverkan på allvar eftersom det inte är ”verklighet”. Det finns dock ingenting i resultaten, eller vid själva genomförandet av undersökningen, som tyder på att eleverna inte tog uppgiften på allvar och försökte värdera de hypotetiska skolorna så sanningsenligt som möjligt.

Insamlad data analyserades först genom en conjointanalys (eller stated preferences analysis). En conjointanalys är en multivariat analysmetod för att statistiskt kunna fastställa hur eleverna har värderat de centrala faktorerna. Beräkningen av elevernas värdering av faktorerna uttrycks i procent och är alltid inbördes relativ. Därigenom är det möjligt att se vilken/vilka faktorer eleverna har starkast preferenser för (d.v.s. lägger mest vikt vid) när de står inför ett skolval.⁵ Nästa steg i analysen var att undersöka om det fanns specifika elevgrupper med statistiskt signifikanta preferensskillnader. För detta ändamål genomfördes linjära regressionsanalyser utifrån elevernas individegenskaper såsom t.ex. kön, betyg, föräldrarnas utbildningsnivå. Avslutningsvis genomfördes flernivåanalyser. Det huvudsakliga syftet med flernivåanalyserna var att se hur stor del av elevernas preferenser som förklaras av individen och för att kontrollera att det inte förekom oförklarad klass- och/eller kommungruppsvariation.

⁴ Insamling av data utfördes av Thelin genom personliga besök på medverkande skolor. Eleverna samlades gemensamt i ett klassrum där bänkarna för ändamålet hade organiserats så att de satt en och en. Samtliga medverkande elever fick samma information om undersökningen och tillvägagångssättet innan enkätundersökningen påbörjades. De hypotetiska skolorna presenterades randomiserat, i tur och ordning, och genomförandet tog ca 30 minuter. Tillvägagångssättet reducerade på så vis t.ex. påverkan från utomstående (t.ex. elevernas lärare) och skapade en hög grad av kontroll (t.ex. att alla fick samma information). Se Thelin, 2019, för en mer omfattande beskrivning av tillvägagångssättet.

⁵ Se t.ex. Orme, 2010, för en mer omfattande beskrivning av conjointanalys.

3.2 Data

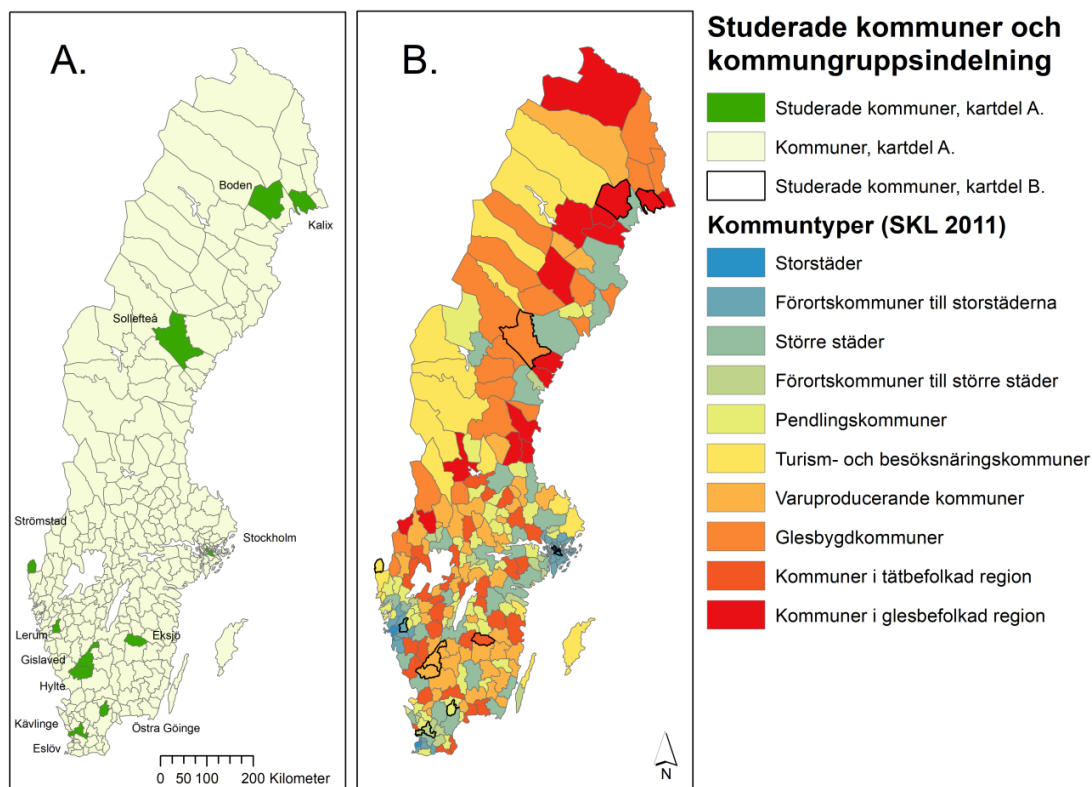
För att öka studiens generaliserbarhet söktes en geografisk spridning bland medverkande elever. Den geografiska spridningen var med andra ord ett sätt att erhålla ett representativt urval av elever, men det gav även möjlighet att undersöka om det förekom preferensskillnader som kunde kopplas till elevernas rumsliga kontext. Med andra ord fanns möjligheten att studera huruvida elevernas preferenser var påverkade av regionala och rumsliga olikheter. För att komma åt skillnader gällande rumslig kontext valdes Sveriges Kommuner och Landstings (SKL) kommungruppsindelning som urvalsverktyg.

SKL:s indelning 2011 bestod av tio homogena grupper, där kommunerna grupperats utifrån kriterier såsom exempelvis tätortsstorlek, närhet till större tätort och pendlingsmönster. För att få en så stor spridning som möjligt med avseende på rumslig kontext, söktes kontakt med kommuner i SKL:s samtliga tio grupper.⁶ Förutom att den rumsliga kontexten kan påverkas av t.ex. strukturella geografiska faktorer, socioekonomiska och demografiska faktorer samt politiskt agerande, skulle även kommunernas absoluta läge i Sverige kunna spela roll. Därför söktes även en nationell spridning av kommuner. Det slutgiltiga urvalet av kommuner och respondenter kom att styras av ovanstående urvalskriterier, men även av kommunernas och skolornas möjlighet och vilja att medverka i studien. Naturligtvis kan alla kommuner sägas ha en egen särprägel och det kan finnas skillnader mellan kommuner inom samma kommungruppstillhörighet. De deltagande kommunerna ska därför främst ses som generella representanter för de kriterier som utgör kommungruppen.⁷ Av medverkande kommuner var Kalix den kommun som låg längst norrut och Kävlinge den kommun som låg längst söderut (se karta, Figur 2).

⁶ Förutom kommungrupp 3 – *Större städer* – då förstudien utfördes i Halmstad kommun och Halmstad tillhör denna grupp.

⁷ Medverkande elever utgör med andra ord inte ett representativt urval för den svenska populationen av elever utifrån kriteriet *kommungruppstillhörighet*. För ett representativt urval utifrån kommungruppstillhörighet skulle en högre andel av medverkande elever hämtats från t.ex. kommungrupperna Storstäder och Större städer eftersom fler elever har sin hemvist i dessa kommungrupper i jämförelse med exempelvis Kommuner i glesbefolkad region. I studien användes istället ett kvoturval för att säkerställa att elever från olika kommungruppstillhörighet skulle medverka för att kunna jämföra eventuella skillnader kopplat till rumslig kontext.

Figur 2 Medverkande kommuner och deras kommungruppsstillhörighet enligt SKL 2011

Data kom slutligen att samlas in från 1 440 elever i årskurs 9 (som ännu inte hade gjort sina gymnasieval). Eleverna var fördelade på skolor i 12 olika kommuner och i nio olika kommuntyper urval (se Tabell 2).

Tabell 2 Deltagande kommuner och elever

Kommuntyp	Kommun	Antal respondenter
1 Storstäder	0180 Stockholm	168
2 Förortskommuner till storstäder	1441 Lerum	134
4 Förortskommuner till större städer	1261 Kävlinge 1285 Eslöv	98 93
5 Pendlingskommuner	1256 Östra Göinge	123
6 Turism- och besöksnäringkommuner	1486 Strömstad	107
7 Varuproducerande kommuner	1315 Hylte 0662 Gislaved	85 177
8 Glesbygdskommuner	2283 Sollefteå	113
9 Kommuner i tätbefolkad region	0686 Eksjö	116
10 Kommuner i glesbefolkad region	2582 Boden 2514 Kalix	103 123
Totalt		1 440

I studien var det 1 497 elever som påbörjade undersökningen. Antalet medverkande elever kom att baseras på de elever som de deltagande kommunerna och skolorna kunde tillhandahålla vid det tillfälle då undersökningen genomfördes. Av de 1 497 elever som påbörjade undersökningen plockades 57 svarsblanketter bort i efterhand eftersom de inte var avslutade, felaktigt ifyllda, oläsliga eller innehöll orimliga svar, vilket motsvarar ett bortfall på 3,8 procent (elever som inte var närvarande på grund av exempelvis sjukdom eller annan orsak har inte tagits med i bortfallsberäkningen). Studien kom således att bygga på data från 1 440 elever.

Vid undersökningstillfället lämnade eleverna information om sina individuella individegenskaper, såsom könstillhörighet, vilket språk som främst talades hemma, föräldrarnas utbildningsnivå, var i kommunen – och i vilken bostadstyp – eleven bodde samt hur de främst transporterade sig till skolan. Vidare hämtades, via kommunernas utbildningsförvaltning, information om elevernas betyg.

I den medverkande elevgruppen var könsfördelningen i princip jämn både inom kommunerna och mellan de skilda kommuntyperna. Gällande vilket språk som eleverna främst talade hemma fanns det skillnader där kommuntypen storstäder (Stockholm) och varuproducerande kommuner (Hylte och Gislaved) hade över 20 procent som talade ett annat språk än svenska hemma. Detta kan jämföras med förortskommuner till storstäder (Lerum), kommuner i tätbefolkad region (Eksjö) och kommuner i glesbefolkad region (Kalix och Boden). Bland medverkande elever i dessa kommuntyper var det färre än sju procent som talade ett annat språk än svenska hemma. Angående föräldrarnas utbildningsnivå var det i synnerhet förortskommuner till storstäder (Lerum) som med 91 procent uppvisade ett högt värde i jämförelse med exempelvis turism- och besöksnäring-kommuner (Strömstad) där endast drygt 53 procent av eleverna uppgav att någon av deras föräldrar hade en högre utbildning.

Vidare delades eleverna in i analysgrupper utifrån deras betyg. Indelningen gjordes utifrån tre nivåer: medelbetyg, låga betyg (en standardavvikelse eller mer under medelvärdet) och höga betyg (en standardavvikelse eller mer över medelvärdet). Kommuntypen storstäder (Stockholm) var den kommuntyp som har högst medelvärde och därmed även en stor andel elever som uppfyllde kriteriet för höga betyg (23,8 procent). Varuproducerande kommuner (Hylte och Gislaved) var den kommuntyp med lägst medelbetyg och således även den kommuntyp som uppvisade lägst andel (8,4 procent) elever i kategorin höga betyg.

4 Resultat

Conjointanalysen visade att samtliga faktorer har betydelse för eleverna och därigenom påverkar gymnasieskolornas attraktivitet (se Tabell 3). Detta framgår i den sista kolumnen i Tabell 3, där faktorernas relativa nyttovärden varierar mellan 8,4 procent (lokalisering) och 32,4 procent (program).

Tabell 3 Beräkning av faktorernas relativa nyttovärde utifrån hela undersökningsgruppen.

Faktor	Nivå	Beräknat nyttodelv ärde	Standard fel	Beräknat nyttovärde	Relativt nyttovärde (%)
Avstånd	1-30 min	0,459	0,144	13,235	13,2
	31-60 min	0,064	0,144		
	>60 min	-0,523	0,144		
Kunskapsrykte	Bra	1,146	0,144	24,148	24,1
	Bra/dåligt	0,096	0,144		
	Dåligt	-1,242	0,144		
Vänner	Några	0,488	0,108	10,534	10,5
	Inga	-0,488	0,108		
Lokalisering	Centralt	0,338	0,108	8,393	8,4
	Perifert	-0,338	0,108		
Program	Helst vill ha	1,594	0,144	32,379	32,4
	Andra hand	0,057	0,144		
	Inget	-1,651	0,144		
Ipad/Dator	Ja	0,557	0,108	11,311	11,3
	Nej	-0,557	0,108		
(Konstant)		4,269	0,119		

Not: Se Thelin (2019) för en mer fullständig resultatredovisning.

Att eleverna lägger vikt vid samtliga faktorer torde tala för att valet till gymnasiet kan upplevas som svåröverskådligt och i de fall där eleverna har flera skolor att välja mellan tvingas de troligen att kompromissa mellan tilltalande och mindre tilltalande faktorer när de ska göra sina val. Eleverna måste vara inriktade mot att finna den utbildnings- och kunskapskvalitativt bästa skolan om deras val ska överensstämma med de politiska antagandena om valfrihet och konkurrens och därmed i förlängningen ha möjlighet att driva utvecklingen i önskvärd riktning. I undersökningen är elevernas preferenser för faktorerna program och kunskapsrykte således helt centrala eftersom de avslöjar elevernas preferenser för utbild-

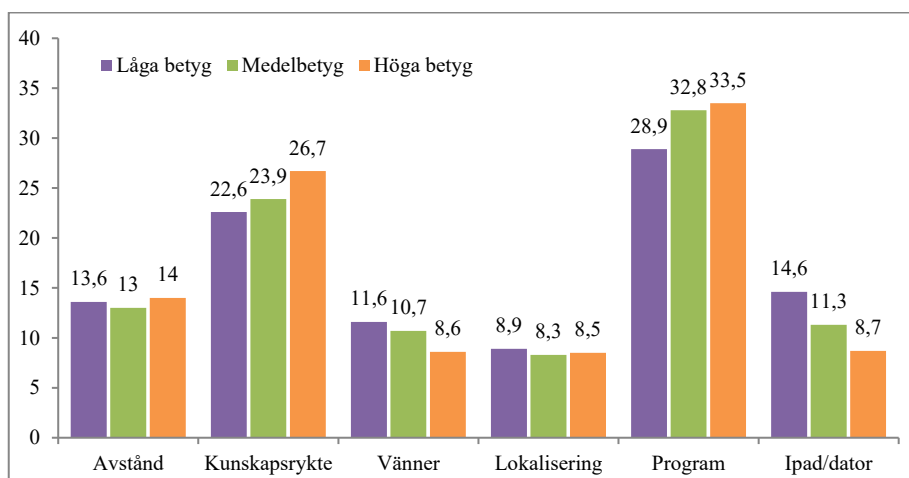
nings- och kunskapsrelaterade faktorer. Conjointanalysen visade att det är dessa två faktorer som eleverna lägger störst vikt vid (32,4 respektive 24,1 procent). Conjointanalysen visade emellertid även att eleverna samtidigt förhåller sig till övriga faktorer. Därmed avslöjas en komplexitet för eleverna i deras valsituation. Även om eleverna värderar program och kunskapsrykte högst – och även om det inte finns fastställda kriterier för vad som ska räknas som höga eller låga värden – torde det vara svårt att hävda att elevernas preferenser endast är inriktade mot utbildnings- och kunskapsrelaterade faktorer.

Förutom att undersöka hur de genomsnittliga preferenserna ser ut för eleverna analyserades olika grupper av elever för att se om preferenserna skiljer sig mellan de olika grupperna. En analys riktade sig mot homogena elevgrupper som hade skapats. Här handlade det om att jämföra om det fanns någon skillnad mellan elevers preferenser som kan kopplas till deras individegenskaper såsom t.ex. kön, betyg, föräldrarnas utbildningsnivå. En annan given analys var att jämföra elevernas preferenser utifrån deras kommungruppstillhörighet för att se huruvida det fanns någon skillnad mellan elevers preferenser som kunde kopplas till den rumsliga kontexten i vilken eleven bor och går i skolan.

Den mest framträdande skillnaden mellan elevernas preferenser återfanns inom de klassificerade betygsgrupperna (se Figur 3). Utifrån conjointanalysen framgick att det fanns ett tydligt samband mellan elevernas preferenser och deras betyg. När det gäller faktorerna kunskapsrykte och program sker i princip en linjär ökning av attributens värde ju högre betyg eleven har. Det omvända visar sig för faktorerna Ipad/dator och vänner. Ju lägre betyg eleven har desto större värde lägger eleven vid att skolan erbjuder en Ipad/dator och vid vad deras kompisar ska söka.⁸

⁸ Det fanns inga tydliga skillnader mellan könen när det gäller hur eleverna värderade skolornas akademiska attribut (kunskapsrykte och program). Flickorna hade dock något starkare preferenser för vänner, medan pojkarna värderades skolans lokalisering något högre.

Figur 3 Elevernas preferenser för olika faktorer (angivet i procent) utifrån klassificerade betygsgrupper.

Vid undersökning av eventuella skillnader mellan kommuner framkom att det fanns vissa generella preferensskillnader. Exempelvis värderade elever som tillhörde kategorin låga betyg i kommungruppen ”Glesbefolkad region”, faktorn vänner till 16,6 procent, medan elever i samma betygskategori, men i kommungruppen ”Förortskommuner till storstäder”, värderade den faktorn till 9,3 procent. Vidare uppvisade elever från de tre kommungrupperna ”Storstäder”, ”Förortskommuner till storstäder” och ”Förortskommuner till större städer” starkare preferenser för faktorn kunskapsrykte än övriga kommungrupper.⁹ Detta reser en rad frågor kring hur generella elevernas preferenser egentligen är. Är de påvisade skillnaderna ett uttryck för att elevernas preferenser påverkas av deras nuvarande rumsliga kontext? Utifrån exempelvis prospektteori (se Kahneman & Tversky, 1979; Kahneman, 2011) påverkas människors inställning till olika faktorer främst utifrån deras nuvarande referenspunkter. Innebär det att elever som på grund av boendeplats har tillgång till en skolmarknad med ett mer omfattande utbud, har andra referenspunkter (och därmed även andra preferenser) i jämförelse med elever som har tillgång till en mer begränsad skolmarknad?

Resultaten i regressionsanalysen visade, precis som conjointanalysen, att det framförallt fanns tydliga samband mellan elevernas preferenser och deras betyg. Regressionsresultaten för sambandet mellan elevernas preferenser för de olika nivåerna för faktorn program och deras individegenskaper redovisas i Tabell 4. Se Thelin, 2019, för övriga regressionsresultat.

⁹ Dessa resultat finns redovisade hos Thelin (2019).

Tabell 4 Regressionsresultat för sambandet mellan elevernas preferenser för de olika nivåerna för faktorn program.

	Program					
	"Program eleven helst vill gå"		"Program i andra hand"		"Inget program"	
	Skattning	t-statistika	Skattning	t-statistika	Skattning	t-statistika
Kön (Flickor = 0)						
Pojkar	-0,050	-1,366	-0,040	-1,360	0,090*	2,558
Språk (Annat språk = 0)						
Svenska	0,161**	2,940	0,010	0,223	-0,171***	-3,231
Föräldrarnas Utb. Nivå (Ingen högre utb. = 0)						
Högre utbildning	0,070	1,621	-0,051	-1,458	-0,019	-0,452
Betyg (Höga = 0)						
Medel	-0,164**	-3,158	0,131**	3,106	0,033	0,656
Låga	-0,502***	-6,997	0,121*	2,081	0,381***	5,492
Boende (utanför huvudorten = 0)						
Centralt i kommunens huvudort	-0,092*	-2,124	0,027	0,780	0,064	-0,397
Typ av boende (Villa = 0)						
Lägenhet	-0,066	-1,185	0,088	1,930	-0,021	-1,791
Radhus	0,020	0,279	0,104	1,786	-0,124	1,209
Transport (Annat transportsätt = 0)						
Till fot/Cykel/Moped	-0,028	-0,389	-0,056	-0,959	0,084	0,886
Buss/Tåg/Tunnelbana	-0,017	-0,224	-0,019	-0,310	0,035	0,886
Kommuntyp (kommuntyp 1 = 0)						
Kommuntyp 2	-0,125	-1,356	-0,084	-1,117	0,208*	-1,178
Kommuntyp 4	-0,235**	-2,843	0,164*	2,445	0,071	-0,772
Kommuntyp 5	-0,224*	-2,472	0,213**	2,894	0,011	0,218
Kommuntyp 6	-0,026	-0,280	0,130	1,745	-0,105	-1,913
Kommuntyp 7	-0,039	-0,499	0,098	1,531	-0,059	0,977
Kommuntyp 8	-0,130	-1,440	0,111	1,512	0,019	
Kommuntyp 9	0,082	0,894	0,088	1,175	-0,170	
Kommuntyp 10	-0,285***	-3,531	0,209***	3,184	0,076	
Konstant	1,819		-0,115		-1,704	
Förklaringsgrad (R²)	0,088		0,040		0,072	
Justerad förklaringsgrad (R²)	0,076		0,027		0,061	
F-värde	7,603		3,256		6,153	

Not: Tabellen redovisar skattningar av tre linjära regressionsmodeller. */**/** angiver om den aktuella skattningen är statistiskt säkerställt skild från noll på 5/1/0,1-procentnivån.

Elever med höga betyg uppvisade exempelvis statistiskt signifikant starkare preferenser för att få det program de helst vill gå. Denna effekt förändrades inte vid kontroll för övriga individegenskaper såsom elevens kön, föräldrarnas utbildning, vilket språk de främst talade hemma, avstånd till centrum från deras boendeområde eller hur de främst tog sig till skolan.

Vidare samvarierade elevernas betyg med deras preferenser för bland annat en skolas kunskapsrykte och om en skola erbjuder en Ipad/dator. Elever med höga betyg hade statistiskt signifikant starkare preferenser för en skola med bra kunskapsrykte och elever med låga betyg hade starkare preferenser för skolor som erbjuder en Ipad/dator.

När skillnaderna gällande preferenser för de olika nivåerna för faktorerna program och kunskapsrykte undersöktes närmare visade det sig att skillnaderna var små inom elevgruppen som hade höga betyg, oavsett vilket språk de främst talade hemma. Enligt tidigare internationell forskning (se t.ex. Bell, 2009a; 2009b; Hastings & Weinstein, 2008; Jacob & Lefgren, 2007) tenderar elever som tillhör en annan etnisk grupp än landets majoritetsbefolkning att lägga mindre vikt vid kunskaps- och utbildningsmässiga faktorer (alternativt att ha mindre möjlighet att införskaffa information om densamma). Resultaten i denna studie pekar emellertid på att det är betygen (och inte etnisk tillhörighet) som företrädesvis samvarierar med elevernas preferenser.

För att kontrollera tillförlitligheten i de resultat som erhöles från de linjära regressionsanalyserna genomfördes även ett känslighetstest med hjälp av flernivåanalyser (eller flernivåregressionsanalys). Tillvägagångssättet i denna studie var att inledningsvis identifiera hur stor variation i elevernas preferenser som kunde härledas till kommungrupp, skolklass och individ. För att kunna identifiera denna variation genomfördes först en regression utan fixerade effekter (en så kallad "random effects ANOVA" eller "empty model") utifrån elevernas individuella värderingar av samtliga faktorer och nivåer. En del av den oförklarade variationen skulle dock kunna förklaras av elevernas individegenskaper. Därför var det ett naturligt steg att inkludera dessa faktorer och genomföra beräkningar utifrån fixerade bakgrundsvariabler för att kunna se vad som hände med de oförklarade variationerna. Denna mer komplexa flernivåanalys kallas för enkelhetens skull för en "full modell" i denna studie (se Tabell 5). Se Thelin, 2019, för övriga flernivåanalyser.

Tabell 5 Flernivåanalys ("full modell") för utvalda nivåer för faktorn program och kunskapsrykte

	Program			Kunskapsrykte		
	"Program eleven helst vill gå"			"Bra kunskapsrykte"		
	Skattning	z	Variation (%)	Skattning	z	Variation (%)
Individegenskaper:						
Kön (Flickor = 0)						
Pojkar	-0,049	-1,37		-0,738*	-2,40	
Språk (Annat språk = 0)						
Svenska	0,146**	2,67		-0,075	-1,61	
Föräldrarnas Utb. Nivå						
(Ingen högre utb. = 0)						
Högre utbildning	0,064	1,50		0,051	1,37	
Betyg (Höga = 0)						
Medel	-0,166**	-3,21		-0,164***	-6,13	
Låga	-0,497***	-6,97		-0,375***	-3,69	
Boende (utanför huvudorten = 0)						
Centralt i kommunens huvudort	-0,091*	-2,00		0,009	0,24	
Typ av boende (Villa = 0)						
Lägenhet	-0,039	-0,74		0,124**	2,74	
Radhus	0,032	0,45		-0,044	-0,73	
Transport (Annat transportsätt = 0)						
Till fot/Cykel/Moped	-0,010	-0,14		0,013	0,21	
Buss/Tåg/Tunnelbana	-0,017	-0,23		-0,035	-0,56	
Variationsfaktorer:	0,007	0,006	1,5	0,004	0,004	1,2
Kommungruppstillhörighet						
Skolklass	0,016	0,007	3,3	0,019	0,007	5,3
Individ	0,436	0,017	89,0	0,318	0,012	88,1
Summa	0,459		93,8	0,341		94,6
Förklarar av bakgrundsvariabler			6,2			5,4
Log likelihood	-1 468,6989			-1 248,2534		

Not: */**/** angiver om den aktuella skattningen är statistiskt säkerställt skild från noll på 5/1/0,1-procentsnivån.

Flernivåanalysen utifrån en ”full modell” visade att när hänsyn tagits till elevernas individegenskaper så återfanns skillnader i preferenser, oavsett faktor, främst på individnivå (runt 90 procent eller mer). Det innebär att resultaten utifrån studiens ”full modell” går i linje med de resultat som erhöles i den så kallade ”tomma modellen”. Dessutom bekräftar (och förstärker) flernivåanalysen utfallet som erhöles via de linjära regressionerna. Exempelvis framgår det tydligt att elevernas preferenser för faktorerna program och kunskapsrykte var positivt och statistiskt signifikant korrelerat med högre betyg.

5 Diskussion och slutsatser

Syftet med denna studie var att undersöka elevers preferenser för skolspecifika faktorer inför gymnasievalet. Det bärande villkoret för att valfrihetsreformerna ska generera en utbildnings- och kunskapsutveckling är att eleverna har preferenser för utbildnings- och kunskapsrelaterade faktorer och att de gör rationella skolval utifrån utbildnings- och kunskapsmässiga kriterier. Genom att reformera utbildningsväsendet och skapa en skolmarknad som kännetecknas av valfrihet och konkurrens skulle eleverna genom sina val få de utbildnings- och kunskapskvalitativt sämre skolorna att förbättra sig, alternativt försvinna från marknaden (se t.ex. Chubb & Moe, 1990; Friedman & Friedman, 1990; Hoxby, 2000). Eleverna förväntas således belöna god utbildnings- och kunskapsmässig kvalitet. Trots betydelsen av det bärande villkoret samt att förstå elevernas preferenser på en konkurrensutsatt och valfrihetsbaserad skolmarknad, finns det en brist på empiriska studier som belyst elevers preferenser vid val av skola.

Resultaten i denna studie visar att eleverna har starkast preferenser för utbildnings- och kunskapsrelaterade faktorer, men att eleverna även lägger vikt vid faktorer som är utbildnings- och kunskapsmässigt ovidkommande. Resultaten i denna studie visar dessutom att elevernas preferenser inte är universella. Exempelvis finns ett statistiskt signifikant samband mellan elevernas preferenser och deras individegenskaper, och då i synnerhet deras betyg. Elever med låga betyg (i jämförelse med elever med höga betyg) har signifikant svagare preferenser för utbildnings- och kunskapsmässiga faktorer samtidigt som de har signifikant starkare preferenser för faktorer som t.ex. att få en Ipad/dator eller att få gå tillsammans med sina vänner.

Resultaten utgör således en viktig del för att förstå och tolka de processer som sker på den konkurrensutsatta och valfrihetsbaserade svenska skolmarknaden, men reser även ett antal centrala följdfrågor. Den huvudsakliga följdfrågan är givetvis om elevernas preferenser för utbildnings- och kunskapsrelaterade faktorer är tillräckligt starka för att driva de tänkta och utlovade effekterna av en

konkurrensutsatt och valfrihetsbaserad skolmarknad. Att elevernas preferenser samvarierar med betyg reser även frågor om elevers valmönster och skolors agerande på nuvarande skolmarknad. Att elever med lägre betyg har starkare preferenser för faktorer som inte är utbildnings- och kunskapsmässigt relevanta, reser t.ex. frågor om hur skilda skolor agerar för att möta dessa elevers preferenser.

Referenser

- Ainsworth, R., Dehejia, R., Pop-Eleches, C. & Urquiola, M. (2020) "Information, Preferences, and Household Demand for School Value Added". *National Bureau of Economic Research*, Working Paper No. 28267.
- Ambrose, A. (2016) *Att navigera på en skolmarknad: En studie av valfrihetens geografi i tre skolor*. Doktorsavhandling, Stockholms universitet, Barn- och ungdomsvetenskapliga institutionen. Stockholm: US-AB.
- Ariely, D., Loewenstein, G. & Prelec, D. (2006) "Tom Sawyer and the construction of value". *Journal of Economic Behavior & Organization*, Vol. 60, No. 1, 1-10.
- Bell, C.A. (2009a) "Geography in parental choice". *American journal of education*, Vol. 115, No. 4, 493-521.
- Bell, C.A. (2009b) "All choices created equal? The role of choice sets in the selection of schools". *Peabody journal of education*, Vol. 84, No. 2, 191-208.
- Bettman, J.R., Luce, M.F. & Payne, J.W. (1998) "Constructive consumer choice processes". *Journal of Consumer Research*, Vol. 25, No. 3, 187-217.
- Billingham, C.M & Hunt, M.O. (2016) "School racial composition and parental choice: New evidence on the preferences of White parents in the United States". *Sociology of Education*, Vol. 89, No. 2, 99-117.
- Björklund, A., Clark, M.A., Edin, P-A., Fredriksson, P. & Krueger, A.B. (2005) *The market comes to education in Sweden: an evaluation of Sweden's surprising school reforms*. New York: Russell Sage Foundation.
- Blomqvist, P. (2004) "The Choice Revolution: Privatization of Swedish Welfare Services in the 1990s". *Social Policy & Administration*, Vol. 38, No. 2, 139-155.
- Bradbury, A., McGimpsey, I. & Santori, D. (2013) "Revising rationality: the use of 'Nudge' approaches in neoliberal education policy". *Journal of Education Policy*, Vol. 28, No. 2, 247-267.
- Burgess, S., Greaves, E., Vignoles, A. & Wilson, D. (2015) "What parents want: School preferences and school choice". *The Economic Journal*, Vol. 125, No. 587, 1262-1289.
- Chubb, J.E. & Moe, T.M. (1990) *Politics, markets, and America's schools*. Washington DC: Brookings Institution Press.

- Dovemark, M. & Lundström, U. (2017) ”Tema: Skolan och Marknaden”. *Utbildning och Demokrati*, Vol. 26, No. 1, 5-18.
- Eriksson, L. (2011) *Rational choice theory: potential and limits*. New York: Palgrave Macmillan.
- Festinger, L. (1957) *A theory of cognitive dissonance*. Stanford: Stanford University press.
- Forsberg, H. (2015) *Kampen om eleverna: Gymnasiefältet och skolmarknadens framväxt i Stockholm, 1987-2011*. Doktorsavhandling, Uppsala universitet, Institutionen för pedagogik, didaktik och utbildningsstudier. Uppsala: Kph Trycksaksbolaget AB.
- Friedman, M. (1955) ”The role of Government in Education”. Ur: *Economics and Public interest* (editor: Solo, R.A.). New York: Rutgers University Press.
- Friedman, M. (1997) ”Public Schools: Make Them Private”. *Education Economics*, Vol. 5, No. 3, 341-344.
- Friedman, M. (2002) *Capitalism and freedom* (fortieth anniversary edition). Chicago: The University of Chicago Press.
- Friedman, M. & Friedman, R. (1980) *Free to Choose: A Personal Statement* (harvest edition). New York: Harcourt Publishing, INC.
- Haderlein S.A.K. (2022) ”How Do Parents Evaluate and Select Schools? Evidence From a Survey Experiment”. *American Educational Research Journal*, Vol. 59, No. 2, 381-414.
- Hastings, J.S. & Weinstein, J.M. (2008) ”Information, school choice, and academic achievement: evidence from two experiments”. *The quarterly journal of economics*, Vol. 123, No. 4, 1373-1414.
- Hausman, D.M. (2011) *Preference, value, choice, and welfare* Cambridge: Cambridge University Press.
- Hayek, F.A. (1944) *The road to Serfdom*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hindmoor, A. (2006) *Rational choice*. New York: Palgrave Macmillan.

- Hooley, G.J. & Lynch, J.E. (1981) "Modelling the student university choice process through the use of conjoint measurement techniques". *European research*, Vol. 9, No. 4, 158-170.
- Houston, D.M & Henig, J.R. (2021) "The Effects of Student Growth Data on School District Choice: Evidence from a Survey Experiment". *American Journal of Education*, Vol. 127, No. 4, 563-595.
- Hoxby, C. M. (2000) "Does competition among public schools benefit students and taxpayers?" *The American economic review*, Vol. 90, No.5, 1209-1238.
- Jacob, B.A. & Lefgren, L. (2007) "What do parents value in education? An empirical investigation of parents' revealed preferences for teachers". *The quarterly journal of economics*, Vol. 122, No. 4, 1603-1637.
- Kahneman, D. (2011) *Tänka snabbt och långsamt*. Stockholm: Volante.
- Kahneman, D. & Tversky, A. (1979) "Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk". *Econometrica*, Vol. 47, No. 2, 263-292.
- Kallstenius, J. (2010) *De mångkulturella innerstadsskolorna: Om skolval, segregation och utbildningsstrategier i Stockholm*. Doktorsavhandling (Nr. 49), Stockholms universitet, Sociologiska institutionen. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.
- Kessel, D. (2018) *School choice, school performance and school segregation: Institutions and design*. Doktorsavhandling, Stockholms universitet, Ekonomiska institutionen. Stockholm: Universitetsservice US-AB.
- Loomes, G. & Sugden, R. (1982) "Regret theory: an alternative theory of rational choice under uncertainty". *The economic journal*, Vol. 92, No. 368, 805-824.
- Louviere, J. J. (1988) "Conjoint analysis modeling of stated preferences: a review of theory, methods, recent developments and external validity". *Journal of transport economics and policy*, Vol. 22, No. 1, 93-119.
- Louviere, J.J, Hensher, D.A. & Swait, J.D. (2000) *Stated choice methods: Analysis and application*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lund, S. (2006) *Marknad och medborgare: elevers valhandlingar i gymnasieutbildningens integrations- och differentieringsprocesser*. Doktorsavhandling (Nr. 82), Växjö universitet, Institutionen för Pedagogik. Göteborg: Intellecta Docusys.
- Lundahl, L. (2002) "Sweden: decentralization, deregulation, quasi-markets – and then what?" *Journal of Education Policy*, Vol. 17, No. 6, 687-697.

- Lundbäck, M. (2000) ”Chicagoskolan”. Ur: *Stat, individ & marknad: sex skolor i samtida samhällsfilosofi* (redaktör: Johan Norberg). Stockholm: Norstedts. Sid. 14-47.
- Nicholson, A.L. (2016) *What factors influence school choice, with particular reference to school reputation?* Doktorsavhandling, Anglia Ruskin University, Cambridge.
- Malmberg, B., Andersson, E.K. & Bergsten, Z. (2014) ”Composite Geographical Context and School Choice Attitudes in Sweden: A Study Based on Individually Defined, Scalable Neighborhoods”. *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 104, No. 2, 1-20.
- OECD (2010) *Markets in education: an analytical review of empirical research on market mechanisms in education*. Education working papers, No. 52.
- Orme, B.K. (2010) *Getting started with conjoint analysis* (second edition). Madison: Research Publishers LLC.
- Prop. 1991/92:95. *Om valfrihet och fristående skolor*.
- Prop. 1992/93:230. *Valfrihet i skolan*.
- Rothstein, B. & Blomqvist, P. (2008) *Välfärdsstatens nya ansikte: demokrati och marknadsreformer inom den offentliga sektorn*. Stockholm: Agora.
- Samuelson, P.A. (1938) ”A Note on the Pure Theory of Consumer’s Behaviour”. *Economica*, Vol. 5, No. 17, 61-71.
- Samuelson, P.A. (1948) ”Consumption Theory in Terms of Revealed Preference”. *Economica*, Vol. 15, No. 60, 243-253.
- Shleifer, A. (1998) ”State versus Private Ownership”. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 12, No. 4, 133-150.
- Simon, D., Krawczyk, D.C. & Holyoak, K.J. (2004) ”Construction of Preferences by Constraint Satisfaction”. *Psychological Science*, Vol. 15, No. 5, 331-336.
- SKL (2011) *Kommungruppsindelning 2011: revidering av Sveriges kommuner och Landstings kommungruppsindelning*.
- Skolverket (2012) *Ungdomars uppfattningar om gymnasievalet*. Stockholm: AB Typoform.

- Soutar, G.N. & Turner, J.P. (2002) "Students' preferences for university: a conjoint analysis". *International journal of educational management*, Vol. 16, No. 1, 40-45.
- Thelin, M. (2019) *Valfrihetens geografi och rationella gymnasieval – En experimentell studie om elevers preferenser vid val av skola*. Doktorsavhandling (Geographica 25), Uppsala universitet, Institutionen för Social och Ekonomisk Geografi. Uppsala: Kph Trycksaksbolaget AB.
- Thieme, C. & Treviño, E. (2013) "School choice and market imperfections: evidence from Chile". *Education and urban society*, Vol. 45, No. 6, 635-657.
- Trumberg, A. (2011) *Den delade skolan: segregationsprocesser i det svenska skolsystemet*. Doktorsavhandling (Nr. 6), Örebro universitet, Kulturgeografiska institutionen. Göteborg: Intellecta Infolog.
- Tversky, A. & Kahneman, D. (1986) "Rational Choice and the Framing of Decisions". *The Journal of Business*, Vol. 59, No. 4, 251-278.
- Tversky, A., Sattath, S. & Slovic, P. (1988) "Contingent Weighting in Judgement and Choice". *Psychological Review*, Vol. 95, No. 3, 371-384.
- Tversky, A., Slovic, P. & Kahneman, D. (1990) "The Causes of Preference Reversal". *The American Economic Review*, Vol. 80, No. 1, 204-217.
- Varian, H. R. (2006) *Intermediate micro economics: a modern approach* (seventh edition). New York: W. W. Norton & Company, Inc.
- Vlachos, J. (2012) "Är vinst och konkurrens bra för skolan?" *Ekonomisk debatt*, Årg. 40, Nr. 4, 16-30.
- Wolpert, J. (1964) "The Decision Process in Spatial Context". *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 54, No. 4, 537-55

Institutet för arbetsmarknads- och utbildningspolitisk utvärdering (IFAU) är ett forskningsinstitut under Arbetsmarknadsdepartementet med placering i Uppsala.

IFAU ska främja, stödja och genom forskning genomföra uppföljningar och utvärderingar. Uppdraget omfattar effekter av arbetsmarknads- och utbildningspolitik, arbetsmarknadens funktionssätt och arbetsmarknadseffekter av socialförsäkringen.

I rapportserien presenteras såväl IFAU:s forskning som resultat av samarbeten med andra nationella och internationella forskningsorganisationer.

IFAU delar årligen ut bidrag till olika forskningsprojekt, vars resultat publiceras i rapportserien.

Rapporterna kan vara fristående eller publiceras tillsammans med ett Working paper.

Alla IFAU:s publikationer finns på www.ifau.se